

E

dycje bajek i powiastek Stanisława Jachowicza

Wstęp

W dotychczasowych badaniach nad dorobkiem Stanisława Jachowicza (1796–1857) nie poświęcano szczególnej ani osobnej uwagi edycjom jego utworów literackich. Artykuł omawia najważniejsze dawne i współczesne zbiory bajek i powiastek poety w kontekście edytorskim i historycznoliterackim¹. Zawartość edycji utworów bajkopisarza jest bowiem interesującym źródłem wiedzy zarówno o tendencjach wydawania literatury dla dzieci, jak i o recepcji słynnych bajek i powiastek Jachowicza. Prezentowany tekst nie dotyczy wydań pojedynczych utworów ani obecności bajek i powiastek Jachowicza w różnego typu antologiach i publikacjach edukacyjnych.

Autor dla dzieci

Stanisław Jachowicz był jednym z pierwszych, obok Klementyny z Tańskich Hoffmanowej i Elżbiety z Krasieńskich Jaraczewskiej, polskich pisarzy dla dzieci. Jednocześnie w kręgu badaczy literatury uznaje się go za pierwszego rodzimego bajkopisarza specjalizującego się w tworzeniu wierszowanych bajek i powiastek dla najmłodszych. Wcześniej głównym odbiorcą tych gatunków, zwłaszcza bajek, byli

dorośli. Tylko incydentalnie zdarzało się, że jakaś wierszowana opowieść w języku polskim była pisana z myślą o dzieciach. Oczywiście w czasach przed Jachowiczem opowiadano i czytano młodym odbiorcom różnego typu bajki (np. ludowe czy Ignacego Krasickiego), jednak nie można włączyć tych utworów do literatury dla dzieci w całym tego słowa znaczeniu.

Jachowicz był nie tylko poetą – ale i autorem bardzo wielu bajek i powiastek, początkowo nazywanych przez niego „powieściami”. Napisał i opublikował również sporo tekstów piosenek dla dzieci (do których muzykę komponowali m.in. Stanisław Moniuszko i Fryderyk Chopin), a także liczne książki edukacyjne o charakterze podręcznikowym i poradnikowym, dotyczące przede wszystkim nauki języka polskiego, np. *Nauka w zabawce* (1829), *Rozmowy mamy z Józią* (1830), *Zabawka abecadłowa* (1848), *Źródło wiadomości dla dzieci polskich* (1849), *Pomysły do poznania zasad języka polskiego* (wyd. pośmiertne 1858). Ponadto współredagował „Tygodnik dla Dzieci” (1829), a potem samodzielnie redagował „Dziennik dla Dzieci” (1830), prawdopodobnie pierwszą w Europie gazetę codzienną dla dzieci. Angażował się w różnorodne działania patriotyczne (w tym konspiracyjne) i społeczne, m.in. opiekował się sierotami. Większość swojego życia zawodowego poświęcił pracy pedagogicznej, będąc nauczycielem i wychowawcą dzieci².

Jachowicz stale rozbudowywał swój zbiór wierszowanych utworów dla dzieci

z nowej Drukarni Płockiej, pismem, jakie nazwać można słusznie wyraźnym i pięknym, a do tego krajowym, nie krajowo-zagranicznym⁶. Książka, która zwróciła szczególną uwagę Źdźarskiego, była pierwszym oryginalnym zbiorem tego typu utworów dla młodych odbiorców⁷. „Od dawna – przekonywał recenzent – Przyjaciele dzieci, a szczególnie troskliwi Rodzice, pragnęli mieć ułożony zbiór nauk moralnych, objęty w przyjemnych powieściach i niewinnych bajeczkach. Bo większa część dotąd napisanych wcale się nie zda dla dzieci. To życzenie spełnione zostanie, jeżeli autorowie z talentem, których pisma odznaczają się wyborem rzeczy i łatwością stylu, przygotują znaczny zapas materiałów”⁸.

Tomik *Bajki i powieści* Stanisława Jachowicza, dedykowany „Cieniom najdroższej Matki”⁹, jest dziewięćdziesięcioczworostronicową książką o niewielkich rozmiarach składającą się z trzech części, zawierających kolejno: dwadzieścia bajek i powieści oryginalnych, osiemnaście bajek i powieści oryginalnych, dwadzieścia bajek i powieści tłumaczonych lub naśladowanych. Wśród utworów znalazły się m.in. wielokrotnie przedrukowywane później wiersze, takie jak: *Siejba*, *Tadeuszek* czy *Stas*.

Już tytuł zbioru wpisywał się w pewną tradycję literacką, co potwierdzają chociażby *Bajki i przypowieści* Ignacego Krasickiego (1779, 1820) czy *Bajki i powieści* Juliana Ursyna Niemcewicza (t. 1–2, 1817). Mimo

że treści Jachowiczowskich bajek i powieści odbiegały od dotychczasowych konwencji, to można przyjąć, że – jak zauważył Jerzy Cieślowski – poeta, szukając nazw dla swoich utworów, „sięgał po najbliższe jej poetyce terminy obiegowe, więc nie te, które były zapisane i opisane w podręcznikach wymowy i poezji, ale te, które znajdowały się w »użyciu literackim« i w języku codziennym. Tak się właśnie rzecz miała z »powieścią« i z tą »bajką«, która nie była apologiem”¹⁰. Do zagadnienia tytułów różnych edycji utworów Jachowicza będą jeszcze powracał, choć już bez przywoływania kontekstu genologicznego¹¹.

Książkowy debiut

Pierwszy zbiór utworów Jachowicza dla dzieci zatytułowany *Bajki i powieści* ukazał się w 1824 roku w Płocku – drukiem Karola Kuliga, prawdopodobnie nakładem autora. Pochodzący z Tarnobrzega poeta w tym czasie już mieszkał i pracował w Warszawie. Izabela Kaniowska-Lewańska w monografii życia i twórczości poety konstatuje: „[...] możliwe, że powiązania z rodziną żony wpłynęły na wybór miejsca publikacji [...]”³. W świetle współczesnych badań można stwierdzić, że w wydaniu debiutanckiego tomu pomógł Jachowiczowi bardzo aktywny płocki nauczyciel, pisarz, tłumacz, krytyk i redaktor Augustyn Źdźarski (prywatnie: szwagier Jachowicza), który współpracował z rozwijającą się wówczas drukarnią Karola Kuliga⁴. Ponadto Źdźarski zaangażował się w promocję i dystrybucję tomiku. Nie tylko napisał recenzję z obszernymi cytatami utworów Jachowicza, ale i zajmował się sprzedażą książki⁵. „Pierwsze to dziełko – zachwalał Źdźarski w „Dzielnicy” – tego rodzaju wychodzi

Przegląd pozostałych wydań za życia autora

Jachowicz stale rozbudowywał swój zbiór wierszowanych utworów dla dzieci. Już w 1826 roku w warszawskiej drukarni Onufrego Łątkiewicza ukazało się *Bajek i powieści* „wydanie powtórne, znacznie pomnożone z przyłączeniem ryciny litograficznej i stosownych ozdób drukarskich” – jak czyta-

my na stronie tytułowej. Ilustracja, o której mowa, znajduje się na stronie przedtytułowej i przedstawia dziewczynkę o imieniu Salusia. Tom został dedykowany Dominikowi Donikiewiczowi, „Szanownemu Nauczycielowi w dowód wdzięczności”. Jeśli idzie zaś o zestaw utworów, to część pierwsza zawiera dwadzieścia pięć bajek i powieści oryginalnych, część druga – dwadzieścia siedem bajek i powieści oryginalnych, część trzecia – dwadzieścia sześć bajek i powieści tłumaczonych lub naśladowanych oraz *Słońce i Księżyc. Powieść wschodnią podług prozaicznej powieści Herdera*.

W następnej edycji (1827), która została przygotowana przez warszawskiego drukarza Antoniego Gałęzowskiego, zbiór utworów Jachowicza otrzymał nieco inny tytuł: *Bajki, przypowiastrki i powieści z dołączoną informacją, że jest to „wydanie trzecie, powtórnie pomnożone, przyozdobione ryciną”*. Tym razem ilustracja przedstawia dziewczynkę o imieniu Marynia. Inna jest również dedykacja: „Józefowi Jachowiczowi, Kochanemu Bratu, w dowód najtkliwszego przywiązania”. Pierwsza część utworów jest nazwana przypowiastrkami oryginalnymi i zawiera dwadzieścia osiem utworów, druga – to bajki i powieści oryginalne w liczbie trzydziestu sześciu, a w trzeciej części jest umieszczonych trzydzieści jeden przypowiastrtek, bajek i powieści.

Dwa lata później w tej samej drukarni ukazało się wydanie czwarte – tak samo zatytułowane, ale „na nowo pomnożone i przyozdobione czterema rycinami”. Zbiór utworów dedykowany „Dobrym Dzieciom” został poprzedzony wierszem *Do dzieci*:

Czegoście mnie dzieciny otoczyły w koło
I z oznaką radości płasacie wesoło?
Myślicie, żem wam przyniósł bajki nowe?
Lecz na cóż tem na próżno zaprzętać wam głowę?
Cóż za korzyść, że bajkę na pamięć trzepiecie,
Gdy z serca złych skłonności wygładzić nie chcecie?
Nie dlatego na pacy drogie chwile trawił,
Bym próżny uśmiech wzbudził lub tylko zabawił.

Czyje serce mych przestroóg wiernie dochowało,
Kto się z bliźnim podzielił, chociaż ma sam mało,
Rodziców kocha tkliwie, starszych słuca rady,
Kogo już poprawiły złych dzieci przykłady,
Kto smakuje w nauczce, do serca ją bierze,
Temu ja nowe bajki przynoszę w ofierze (s. 3).

Dalej znajdują się kolejno: czterdzieści jeden przypowiastrtek oryginalnych (numerowanych), trzydzieści dziewięć

bajek i powieści oryginalnych (numerowanych) oraz trzydzieści cztery bajki i powieści tłumaczone lub naśladowane (ostatnia nienumerowana).

Najprawdopodobniej w tym samym roku (1829) i w tym samym miejscu zostało wydane „przedrukowanie” (tak informuje strona tytułowa), choć nazwane wydaniem piątym *Bajek, przypowiastrtek i powieści*. Treść jest niemal identyczna z wydaniem czwartym, pominięto tylko wiersz *Do dzieci*.

Wydanie szóste, zatytułowane *Powiastrki i bajki*, ukazało się nakładem autora w warszawskiej drukarni Maksymiliana Chmielewskiego w 1842 roku. Edycja składa się z trzech tomów ozdobionych rycinami (bez informacji o autorstwie) nawiązującymi do treści wybranych utworów. W pierwszym tomie znajduje się przedmowa pt. *Kilka słówek*, która stanowi swoiste autorskie *credo* (strategia pisania do dzieci, specyfika bajek i powiastek) oraz zawiera wskazówki metodyczne. Warto przytoczyć choćby fragmenty wypowiedzi Jachowicza:

Nie pragnę sławy, nie chcę być liczonym w rząd poetów,
nawet do tytułu literata nie wzdycham: zresztą nic innego
pisać nie umiem; co w moich siłach, tem służę, proszę
przyjąć łaskawie. [...] Proszę mnie surowo nie sądzić;
ja znam moje wady. Nie piszę dla krytyków, piszę dla
dzieci różnego wieku i stanu, dzieci niech mnie sądzą.
[...] Nie pozwalajcie dzieciom, by całe przebiegały dzieło,
by wszystko czytały bez różnicy. Wybiercie codziennie
jedną bajeczkę stosowną do wieku, do zdolności. [...] Jeżeli
już macie nieco starsze dzieci, niech te bajki przera-
biają na prozę. Niech coraz w inny sposób, oddalając się
od oryginału, piszą niby coś podobnego. Niech następ-
nie do innego celu moralnego układ skierują. Będzie to
pierwszy początek rozwinięcia myśli; coraz dalej posuwa-
jąc się o własnej sile, napiszą coś nowego (s. II–VI).

Oprócz odautorskiej przedmowy edycja zawiera jeszcze dwa nowe elementy. Otóż w *Spisie przedmiotów* obok tytułów i numerów stron są dopisane morały (po jednym przy każdym tytule), np. *Dziadek przy kominie*. Młodość do pracy, trudów, starość do spoczynku, *Kurczątka*. Szczęśliwy wiek dziecinny, ale trzeba z niego korzystać, *Piesek i biedny koteczek*. Gdy widzimy nieszczęśliwego, zapomnijmy o jego uchybieniu, *Dwa pieski*. W pieszczotach wychowany niełatwo zniesie odmianę losu. Ponadto na końcu tomu trzeciego znajdują się nieliczne, ale obszerne odautorskie przypisy rzeczowe (objaśniające dzieciom np., czym jest Towarzystwo Dobroczyńności). Wydanie to jest najobszerniejsze, ale nie ostatnie, jakie ukazało się za życia autora. Tom pierwszy

obejmuje trzy części, tzn. pięćdziesiąt siedem powiastek oryginalnych i osiem powiastek tłumaczonych, trzydzieści osiem bajek oryginalnych, trzydzieści siedem „bajek tłumaczonych lub których myśl z obcych wzięta pisarzy”. Na tom drugi składają się cztery części, tzn. pięćdziesiąt jeden bajek oryginalnych, dwadzieścia jeden bajek oryginalnych (tu po raz pierwszy pojawia się słynny *Chory kotek*), dwadzieścia cztery powiastki tłumaczone lub adaptowane, sześćdziesiąt dziewięć bajek tłumaczonych lub adaptowanych. W tomie trzecim, jak zaznaczono, nie ma „żadnych przekładów i obcych myśli”. Są natomiast podzielone na cztery części oryginalne utwory, tzn. trzydzieści pięć powiastek, dwadzieścia siedem powiastek, dziewiętnaście powiastek, trzydzieści (łącznie) rozmówek, bajek i innych moralnych wierszyków (nienumerowanych).

Kontynuacją tej edycji jest wydany osobno w 1847 roku nakładem autora w drukarni Stanisława Strąbskiego w Warszawie tom czwarty pt. *Nowe bajki i powiastki* (na okładce: *Bajki i powiastki*). Na stronie tytułowej zamieszczono apostrofę do Boga:

Boże! To dziełko niosę Ci na chwałę;
Pragnę, by dziatki wielbiły Cię małe
Słówkiem pieszczotnym i w ducha prostocie,
Pragnę w ich sercach budzić chęć ku cnocie;
A gdy w niej wzrosną pod skrzydłami Twemi,
Wielbić Cię będą słowy poważnemi.

Dalej znajduje się wiersz *Do dzieci*, o treści innej niż wcześniejszy o tym samym tytule, pod którym widnieje przypis odwołujący czytelnika do wiersza *Pożegnanie* z tomu trzeciego. W tym utworze Jachowicz zwraca się do dziecięcych odbiorców następującymi słowami:

Gdzie tylko posłałem me ucho na zwiady,
To zawsze do serca trafiały przykłady;
Więc trzeba, dziateczki, dotrzymać wam słowa.
I otóż książeczka skleiła się nowa.
Przyjmijcie ją mile, uczcie się w zabawie;
A jeżeli chwilkę przyjemną wam sprawię,
Gdy w sercu choć jedna rozwinie się cnota,
To jeszcze mnie weźmie co skleić ochota (s. 7).

Tom obejmuje sto pięć utworów podzielonych na pięć części, choć ta ostatnia jest nienumerowana: bajki i powiastki oryginalne (dwadzieścia), powiastki oryginalne (dwadzieścia), bajki i powiastki tłumaczone (dwadzieścia jeden), bajki

i powiastki tłumaczone (dwadzieścia), wierszyki moralne (dwadzieścia cztery).

Bajki i powiastki (nazwane powieściami) są skromnie reprezentowane w tomie *Pisma różne wierszem*, który został wydany nakładem autora w drukarni Stanisława Strąbskiego w 1853 roku. W charakterze ciekawostki warto nadmienić, że w tym zbiorze – dedykowanym „Tytusowi Chałubińskiemu w dowód najtkliwszej wdzięczności” – został opublikowany utwór *Wieś* rozpoczynający się słowami: „Cudze chwalicie. / / Swego nie znacie; / Sami nie wiecie, / Co posiadacie” (s. 102). Powieści i bajek jest łącznie tylko sześć (bez podziału gatunkowego): *Bartoś*, *Najwięksi przyjaciele*, *Róża jednodniowa*, *Baranek w wilczej skórze*, *Osieł wystrojony*, *Lis*.

W tym samym roku i w tej samej drukarni (bez informacji o nakładcy) ukazał się zbiór *Sto nowych powiastek dla dzieci z dodaniem wierszyków moralnych* – dedykowanych synowi Elizy i Zygmunta Krasińskich: „Władziowi Krasińskiemu, ukochanemu uczniowi, w dowód najtkliwszego przywiązania”. W dość obszernej przedmowie pt. *O użyciu tych powiastek* Jachowicz nie tylko przypomina cele swoich utworów, ale też wyjaśnia obecny i dawny układ tekstu na stronie:

W dawnych wydaniach każda powiastka miała osobne miejsce, osobną zajmowała kartę: czyniłem to dla prawdziwego pożytku. Chciałem, żeby dzieci czytały je powoli, stopniowo, układały je sobie w główkach porządnie, żeby się nad każdą zastanowić mogły, żeby każdą uważały za całość, każdą prawdę za odrębną, żeby im się po przeczytaniu jednej nie nasuwała zaraz druga i napsuła skutki pierwszej. Teraz postanowiłem je wydać w jednym ciągu, bo mi przyszło na myśl, że złemu użytkowi zaradzić można. Dzieci same dzieł nie nabywają, kupują je starsi, czy to Rodzice, czy nawet Opiekunowie, czy Nauczyciele; w ich rękę najpierwej jest to dzieło. Do nich więc pracę słów wypada mi przemówić (s. I–II).

Następnie autor udziela konkretnych wskazówek metodycznych: jak postępować z tą książką jako przedmiotem, jakie pytania zadawać po przeczytaniu utworu, jakie ćwiczenia zadawać dzieciom po lekturze. Zbiór obejmuje oryginalne powiastki (w dwóch częściach po pięćdziesiąt utworów) i wiersze moralne. Należy jeszcze dodać, że drugie wydanie tego tomu – choć bez dedykacji i informacji o nakładcy – ukazało się w 1855 roku w drukarni Jana Jaworskiego w Warszawie. Była to ostatnia edycja bajek i/lub powiastek opublikowana na ziemiach polskich za życia autora.

Dziewiętnastowieczne wydania po śmierci poety

Bajki i powiastki – takim tytułem opatrzone prawdopodobnie pierwszy zbiór interesujących nas utworów po śmierci poety (1857), który przygotował związany wówczas z Petersburgiem drukarz Bolesław Maurycy Wolff. Wydanie z 1860 roku zostało ozdobione dwudziestoma czterema drzeworytami według rysunków Wojciecha Gersona i wydrukowane w wersji kolorowej. Jak stwierdził znany badacz dziewiętnasto- i dwudziestowiecznych książek dla młodych odbiorców, Janusz Dunin, jest to „przykład bardzo udanych, typowo polskich ilustracji dziecięcych”¹². Zawartość treściową tomu stanowią trzy części bajek i powiastek – bez rozróżnienia gatunkowego, w łącznej liczbie stu pięćdziesięciu (po pięćdziesiąt utworów w każdej części). Wierszem otwierającym zbiór jest *Siejba*, a zamykającym *Gdzie jest Bóg?* Nie zamieszczono informacji o podstawie tekstowej. To wydanie – w niezmienionej postaci – zostało

wznawione (jako wydanie drugie) przez Bolesława Maurycego Wolffa również w Petersburgu w 1876 roku.

Także w 1860 roku w Żytomierzu ukazała się obszerna, trzytomowa, edycja zatytułowana *Powiastki i bajki*, wydanie siódme (w drukarni A. Kwiatkowskiego, J. Chrzęszcza i spółki). Przypomnimy, że wydanie szóste Jachowicz opublikował w Warszawie w 1842 roku (następne edycje przywoływane w tym artykule zazwyczaj nie są numerowane). Książka zawiera dwie przedmowy¹³: jedna jest obszernym wspomnieniem (dedykowanym synom poety: Erykowi i Rudolfowi), nasyconym faktami i pochwałami na temat życia i dorobku Stanisława Jachowicza, a druga – *Do dzieci* – dotyczy bezpośrednio edycji. Oto jej fragment:

Dajemy wam *Bajki i Powiastki*, ułożone i napisane przez Człowieka, który całe swe życie o dzieciach myślał, dla nich pracował, dla nich rozrywkę i naukę wynaleźć pragnął. *Powiastki* te i *Bajki* uczyły i bawiły starszych braciszków i siostrzyczki starsze wasze. Uczyli się ich na pamięć, i z nich, jak z dobrego serca, czerpali skarby cnoty, miłosierdzia, poczciwości; a wyrósłszy na pociechę Bożą i ludzki pożytek, czują wdzięczność dla Tego, który ich takimi skarbami, przez naukę swą, udarował (t. 1, s. 5).

W XX wieku nie wydawano już kilkutomowych zbiorów bajek i powiastek Stanisława Jachowicza

Oprócz wspomnianych, dodatkowych, elementów są jeszcze inne różnice między omawianym wydaniem a tym z 1842 roku. Otóż w obecnej wersji utwory nie są numerowane, a w spisie rzeczy nie ma morałów. Zrezygnowano z autorskich podziałów utworów, wprowadzając nadrzędną klasyfikację według wieku odbiorców: t. 1 – cz. 1: *Bajki dla małych dzieci*; cz. 2: *Powiastki dla małych dzieci*; t. 2 – *Kilka słówek*; cz. 1: *Bajki dla starszych dzieci*; *Rozmówki*; *Zabawki*; cz. 2: *Powieści (w spisie rzeczy to są powiastki) dla starszych dzieci*; t. 3 – cz. 1: *Bajki dla dorastających dzieci*; cz. 2: *Powiastki dla dorastających dzieci*; poza numeracją: *Rozmówki*, *obrazki i inne moralne wierszyki*. Na końcu zaś są odautorskie przypisy, tak jak w tomie trzecim z 1842 roku.

Zawartość edycji żytomirskiej została niemal w całości powtórzona w wydaniu ósmym (jak czytamy na stronie tytułowej) *Bajek i powiastek*, opublikowanych w Warszawie przez Księgarnię Józefa Błaszковского w 1871 roku. Nie ma tu jednak żadnych informacji od wydawcy, zrezygnowano również z dedykacji wspomnień o Jachowiczu.

Znacznie skromniejszy pod względem liczby utworów, ale wzbogacony ilustracjami, jest krakowski tom z 1890 roku zatytułowany *Bajki i powiastki* „w ilustrowanej edycji z 24 drzeworytami, rysunku J. Kossaka, W. Gerona, H. Pikarda, H. Pilatego”¹⁴. Drukarzem i najprawdopodobniej wydawcą tej książki był Wincenty Kornecki. Oprócz wspomnianych ilustracji (bez podpisów informujących o autorstwie) edycję tworzą następujące elementy: krótka przedmowa o Stanisławie Jachowiczu, alfabetyczny spis bajek (tak wbrew tytułowi nazwano wszystkie utwory) i trzy części nienumerowanych utworów: od bajki *Dwa pługi* do zamykającej tom powiastki *Człowiek i gniazdo ptasie* (łącznie sto osiemdziesiąt stron).

Wiek XX i XXI

W XX wieku nie wydawano już kilkutomowych zbiorów bajek i powiastek Stanisława Jachowicza, jednak na rynku wydawniczym wciąż pojawiały się nowe książki poety. W 1902 roku (przypomnijmy: czterdzieści pięć lat od śmierci autora) były to aż trzy edycje. W warszawskiej drukarni Aleksandra Ginsa nakładem księgarni Józefa Błaszковского (z dopiskiem: Skład Główny w księgarni M. Arcta) ukazało się *Sto nowych powiastek dla dzieci z dodaniem wierszyków moralnych*, które było *de facto* powieleniem przywołanego tu

wydania z 1853 roku. W Poznaniu pod auspicjami Jarosława Leitgebiera został wydrukowany natomiast *Upominek z prac Stanisława Jachowicza. Bajki, nauczki, opisy, powiastki i różne wierszyki, z 40 obrazkami*. Oprócz utworów bez wskazanej przynależności gatunkowej (w spisie rzeczy jest podział na prozę i wiersze) oraz ilustracji (bez informacji o autorstwie) to stuśsześćdziesięciostronicowe wydanie zawiera *Krótkie wspomnienie* o życiu i działalności poety zakończone *Modlitwą dzieci za śp. Jachowicza* autorstwa Józefa Korzeniowskiego. Znacznie obszerniejsza jest edycja *Wiersze i bajki, wybrane dla dzieci, wydanie nowe* przygotowana przez Michała Arcta. Książka zawiera kolorową okładkę oraz liczne ilustracje czarno-białe (zwykle małej wielkości, bez podpisów) bezpośrednio przy wybranych utworach. Ponadto na stronie przedtytułowej zamieszczono portret Jachowicza narysowany przez Józefa Buchbindera z dołączoną strofą Wacława Szymanowskiego: „Czysty życiem, co go wiodło, / / Wśród walk świata i zamieci, / Chrystusowe przyjął godło / / Ojca wszystkich biednych dzieci”. Dalej jest wspomnienie o poecie, w którym wydawca (?) zwraca się do dzieci, ukazując Jachowicza przede wszystkim jako przyjaciela dzieci. Zgromadzone tu wiersze zostały uporządkowane według wieku: cz. 1: dla dzieci¹⁵ do lat 6; cz. 2: dla dzieci do lat 9; cz. 3: dla dzieci do lat 10. Blisko połowę mniej utworów i bez podziału na kategorie wiekowe, z tymi samymi ilustracjami (bez informacji o autorstwie), ale innym wstępem (*Kilka słów o życiu Stanisława Jachowicza*), opublikowało Wydawnictwo Michała Arcta w 1919 roku jako *Bajki. Powiastki. Pieśni z licznymi rysunkami*.

Utwory Jachowicza docierały do kolejnych młodych pokoleń odbiorców także za sprawą innej bardzo znanej na ówczesnym rynku wydawniczym marki, jaką była spółka Gebethnera i Wolffa. W 1918 roku wydrukowano w Krakowie w ramach serii „Biblioteczka Młodzieży Szkolnej” wybór siedemdziesięciu sześciu *Bajek i wierszy* z krótką przedmową.

Wśród międzywojennych edycji bajek i powiastek autora *Chorego kotka* osobne miejsce zajmują poznańskie wydania opublikowane nakładem Księgarni św. Wojciecha i przygotowane przez pedagogów Stefanię Posadżową i Ludwika Posadżego w 1927 i 1934 roku. Książki te popularyzowały twórczość Jachowicza w środowisku wychowawców i rodziców, co potwierdza wydanie ich w serii „Biblioteka Wychowania Przedszkolnego”, a także taka przedmowa jak choćby *Pochwała Stanisława Jachowicza* autorstwa Lucyny Mieroszewskiej, zamieszczona w ilustrowanym¹⁶ tomie *Powiastki i bajki* z 1934 roku. Oto jej fragmenty:

Powiastek jak jego *Bezimienny*, jak *Staś*, jak *Tadeuszek*, żadna pedagogiczna literatura w Europie nie posiada. Trzeba było być Sławianinem i Polakiem, żeby tak przemówić, żeby i trafić w samo tętno serca, i cnoty nauczyć, i obraz przedstawić; trzeba było być niepospolitym artystą, żeby całą potęgę piękności i prawdy uchwycić w tak drobne zarysy. [...] Ja tylko zalecam matkom, by w ciągu pierwotnego wychowania jednego dnia nie opuściły, żeby dzieciom tych bajek nie czytać; i radzę, aby stosując naukę w nich zawartą do potrzeb moralnych i wydarzeń dziecka, utrzymywały duszę jego w zasadach i uczuciach, wyrażonych w tej, że tak powiem, biblii dzieciennego wieku¹⁷.

W tej edycji zamieszczono sto osiemdziesiąt utworów podzielonych na cztery części – cz. 1: *Wiersze religijne*; cz. 2: *Wiersze obyczajowo-moralne*; cz. 3: *Wiersze przyrodnicze*; cz. 4: *Wiersze różne*.

Należy również odnotować prawdopodobnie jedyne wydanie utworów Jachowicza w oficjalnym obiegu na ziemiach polskich podczas drugiej wojny światowej¹⁸. Otóż w 1943 roku nakładem krakowskiej księgarni Stanisława Andrzeja Krzyżanowskiego został opublikowany wybór dwudziestu czterech bajek i powiastek: *Dzień dobry, Wstałem rano, Książka, Zwierciadło Rózi, Lalka, Chłopczyk i ptaszki, Mały sknerka, Chory kotek, Piłka, Cicho, dzieci!, Kasza tatarczana, Zając, Krążek, Klódeczka na usta, Garnuszki, Wiewiórka i małpa, Kropla, Lis i gęś, Kazio i konik drewniany, Wyprawa, Piosenka o choince, Ziarno zboża, O księżycu, Dobra noc*. Za opracowanie tekstu i posłowie (*Czy podobały się Wam te wierszyki?*) odpowiadała Eugenia Fonferko, okładkę oraz ilustracje zaprojektował natomiast Leszek Górski.

W okresie Polski Ludowej Instytut Wydawniczy „Nasza Księgarnia” niejednokrotnie publikował utwory Jachowicza. W 1950 roku ukazał się tom *Bajki* w wyborze i układzie dr Ireny Skowronkówny¹⁹ z ilustracjami Stefana Styczyńskiego. Edycja ta obejmująca dwadzieścia osiem utworów została wydana ponownie w 1953 roku z dołączoną beztytułową przedmową (najpewniej autorstwa Skowronkówny), w której czytamy m.in.:

Wiersze [...] zamknął Stanisław Jachowicz w licznych zbiorach. Rozchodziły się one w dziesiątkach tysięcy książkowych wydań. Dzieci bowiem chciały tych książek mówiących do nich po prostu prawdę o nich samych. Te książki poświęcone dzieciom – to cenna spuścizna Stanisława Jachowicza, który nie szukając sławy ani roz-

głosu – znalazł je właśnie. Gdy bierzecie do rąk jego bajki, do dziś dnia żywe, do dziś dnia do Was przemawiające, pomyślcie o ich autorze, skromnym, lecz wielkiego serca człowieka²⁰.

Jeszcze większą popularnością cieszył się wybór utworów zatytułowany *Pan kotek był chory* – przygotowany również przez Irenę Skowronkównę, z ilustracjami Jana Marcina Szancera – który cztery razy ukazywał się drukiem (1951, 1952, 1957 i 1959). W krótkim wstępie do zbioru trzydziestu ośmiu utworów (każdy z nich jest opatrzony kolorową ilustracją) jest zawarta nie tylko pochwała twórczości bajkopisarza, lecz są także pewne zastrzeżenia:

Wiersze zawarte w tej książce mają ponad sto lat – są to najstarsze polskie wiersze dla dzieci. Wyszły one spod pióra Stanisława Jachowicza, zamiłowanego pedagoga, troskliwego opiekuna sierot. Chcemy zapoznać małych czytelników z postacią tego serdecznego przyjaciela dzieci i pierwszego ich poety.

Pisał on przede wszystkim po to, aby dzieci uczyć i wychowywać, toteż w wielu utworach „morał” ciąży nad wartością artystyczną wiersza.

[...]

W wierszach tych zwraca się Jachowicz do dzieci z serdecznością i prostotą. Nie jest wielkim poetą, lecz dużo jego utworów opromienia wdzięk, przemawia z nich szczerłość, a ich zwięzłość i obrazowość trafiają do małych słuchaczy.

Wiele wierszy Jachowicza dziś już przebrzmiało. Straciły wartość przede wszystkim te, w których znalazły odbicie społeczne poglądy autora. Ukazywał w nich świat nieprawdziwy, w którym wszyscy żyją w zgodzie i miłości, a nie dostrzegał krzywdy i wyzysku szerokich mas ludzi ciężko pracujących i żyjących w nędzy²¹.

Jak dotąd ostatnia osobna książka z wyborem bajek i powiastek Jachowicza wydana przez „Naszą Księgarnię” została opublikowana w 1986 roku. Był to wybór dwudziestu siedmiu utworów (bez określania przynależności gatunkowej) pt. *Dziwne te dzieciaki* przygotowany przez Halinę Piaścik, a zilustrowany przez Elżbietę Gaudasińską i Tomasza Borowskiego. Należy jeszcze odnotować informację prawie nieobecna w późniejszych edycjach wierszy Jachowicza, tzn. wskazanie podstawy tekstowej: w tej edycji wymieniono adresy bibliograficzne zbiorów, z których zaczerpnięto utwory.

Z końca XX wieku trzeba jeszcze wymienić trzy zbiory popularyzujące wiersze Jachowicza. Tom o znanym tytule *Bajki i powiastki* z dwunastoma utworami opatrzonymi ilustracjami Dariusza Mirońskiego opublikowało warszawskie Wydawnictwo Interpress w 1985 roku. Nie podano tu jednak żadnych informacji o autorze czy podstawie źródłowej. W tym samym roku za sprawą Wydawnictwa Artystycznego i Filmowego na rynek trafił przedruk *Bajek i powiastek* z edycji petersburskiej (1876) wykonany techniką fotooffsetową (bez dodatkowych informacji). Kilka lat później zbiór o tym samym tytule opublikowało Częstochowskie Wydawnictwo Diecezjalne „Regina Poloniae” (1991), dla którego ilustracje wykonał Andrzej Pollo na podstawie pomysłu Marii Orłowskiej-Gabryś. Książka zawiera blisko siedemdziesiąt siedem bajek i powiastek – bez numeracji, podziału gatunkowego oraz informacji o podstawie tekstowej. Na końcu tomu znajduje się nota o życiu i twórczości poety, która – choć nieopisana – zawiera fragment przedmowy Ireny Skowronkówny (*Bajki*, 1953).

Z okazji obchodzonego w Tarnobrzegu Roku Stanisława Jachowicza (2016) Miejska Biblioteka Publiczna im. dr. Michała Marcza opublikowała tom *Bajki i powiastki* z wyborem trzydziestu trzech utworów. Wyboru utworów dokonała popularyzatorka twórczości Jachowicza Maria Pałkus, słowo wstępne napisał prezydent miasta Grzegorz Kielb, a posłowie – poeta i nauczyciel Grzegorz Kociuba. Książka została zilustrowana przez Marię Bobrowską, Mariolę Gadowską i Helenę Pilecką. Warto również odnotować, że chociaż edycja nie ma charakteru naukowego, to zawiera przypisy objaśniające niektóre dawne słowa lub formy w tekstach wierszy – co jest bardzo rzadko występującym elementem współczesnych książek dla dzieci.

Podsumowanie

Za życia Stanisława Jachowicza zbiory jego bajek i powiastek (pod różnymi tytułami) ukazały się dziewięć razy. Z dwoma wyjątkami (w 1829 i 1855 roku) każde następne wydanie było poszerzone przez autora o kolejne wiersze. Poeta nie zmieniał swoich utworów, tylko wciąż dopisywał nowe, rozszerzając tym samym debiutancki zbiór wydany w Płocku (*Bajki i powieści*, 1824). Jachowicz nie tylko dzielił zawartość tomów na części, ale też numerował wiersze, a w spisie rzeczy jednego z wydań (1842) zamieścił obok tytułów utworów przypisane im morały. Wszystkie te zabiegi potwierdzają autorski, pedagogiczny i metodyczny charakter edycji bajek

i powiastek. Świadczą również o rzetelności autora, który oddzielał utwory oryginalne od tłumaczonych czy adaptowanych (naśladowanych). Ponadto klasyfikacja wprowadzana przez Jachowicza jest cennym dla badaczy źródłem wiedzy o świadomości literackiej (gatunkowej) pierwszego polskiego bajkopisarza dla dzieci.

Następne wydania pośmiertne nie uwzględniają numeracji utworów i coraz rzadziej dzielą je na części. Później zrezygnowano także z odróżniania bajek od powiastek. Niekiedy proponowano klasyfikacje utworów według grup wiekowych dzieci. Najczęściej jednak wydawano zbiory wierszy, tytułując je jako bajki i powiastki²² (rzadziej: powieści). Z czasem wybory utworów były coraz skromniejsze pod względem tekstu przy zwiększanej liczbie ilustracji. Charakterystyczne dla prawie wszystkich edycji przygotowanych po śmierci Jachowicza jest to, że wydawcy/edytorzy nie podają informacji o podstawie tekstowej. Ponadto w żadnym przywołanym tu wydaniu nie ma informacji o ewentualnych zmianach w pisowni czy interpunkcji. Jakiegokolwiek przedmowy czy wstępy – jeśli w ogóle były w edycjach – miały charakter wspomnieniowy, biograficzny lub wychowawczy.

Oprócz przywołanych w artykule zbiorów bajek i powiastek Jachowicza wydawano i wciąż wydaje się pojedyncze utwory autora *Tadeuszka* w osobnych książeczkach, antologiach czy publikacjach edukacyjnych. Należy jednak zaznaczyć, że ani bajkowo-powiastkowa, ani inna spuścizna literacka czy edukacyjna Stanisława Jachowicza nie ukazała się w edycji naukowej czy popularnonaukowej. Jak dotąd utwory pierwszego polskiego bajkopisarza dla dzieci nie zostały opublikowane z komentarzem historycznoliterackim.

Key Words: Stanisław Jachowicz, fairy tale, story, editions, children's literature

Abstract: Stanisław Jachowicz (1796–1857) was one of the first Polish children's writers, next to Klementyna Hoffmanowa (born Tańska). At the same time, he is considered to be the first native fairy tale writer specializing in the creation of rhymed fairy tales and stories for children. So far, no special or separate attention has been paid to editions of his literary works in the research on the output of Stanisław Jachowicz. The article discusses the most important old and contemporary collections of the poet's fairy tales and tales in the editorial and historical literary context. The content of the edition of the writer's works is an interesting source of knowledge both about the tendency to publish literature for children and about the reception of Jachowicz's famous fairy tales and tales.

¹ W kontekście bibliologicznym niektóre edycje analizował Janusz Dunin w swoich książkach: *Książeczki dla grzecznych i niegrzecznych dzieci. Z dzieł polskich publikacji dla najmłodszych*, Wrocław 1991; *Rozwój cech wydawniczych polskiej książki literackiej XIX–XX wieku*, oprac. i wstęp J. Ladorucki, wyd. 2, Łódź 2018.

² Zob. więcej informacji biograficznych na temat Stanisława Jachowicza: I. Kaniowska-Lewańska, *Stanisław Jachowicz. Życie, twórczość i działalność*, Warszawa 1986; L. Pawelec, *Stanisław Jachowicz (1796–1857)*, „Nauczyciel i Szkoła” 2003, nr 3–4; A. Janas, *Stanisław Jachowicz*, Tarnobrzeg 2006; D. Samborska-Kukuć, *Dwie żony Stanisława Jachowicza*, w: eadem, *Od Puttkamerów do Konopnickich. Rewizje i rekonstrukcje biograficzne*, Warszawa 2016.

³ I. Kaniowska-Lewańska, op. cit., s. 55.

⁴ M. Lutomierski, *Augustyn Żdźarski (1794–1845)*, w: *Ludzie TNP. Słownik biograficzny (1820–2020)*, pod red. M. Kamińskiej, Płock 2019, s. 227–231. O siostrach Jabłońskich poślubionych przez Jachowicza i Żdźarskiego zob. D. Samborska-Kukuć, op. cit., s. 142–167.

⁵ Jak głosiło „Uwiedomienie”: „*Bajki i Powieści Stanisława Jachowicza są do sprzedania u A. Żdźarskiego Prof.: za cenę Złotp. 3*”, „Dziedziłija, czyli Pamiętnik Płocki Pięknej Literaturze Poświęcony. Pismo Periodyczne dla Użytecznej Zabawy Rozumu i Serca” 1824, nr 2, s. 139. We wszystkich cytowanych w artykule tekstach źródłowych zachowano oryginalną fleksję, nieznacznie zmieniono interpunkcję (wstawiając przecinki zgodnie ze współczesnymi zasadami), zmodernizowano ortografię oraz usunięto zapis samogłosek pochylonych.

⁶ Ibidem, s. 127.

⁷ Przypomnę tylko, że kilka lat wcześniej ukazały się utwory Klementyny z Tańskich-Hoffmanowej, które nie były wierszowane i nie miały charakteru bajek: *Pamiętka po dobrej matce, czyli ostatnie jej rady dla córki* (1819), *Powieści moralne dla dzieci* (1820) i *Wiązanie Helenki* (1823).

⁸ „Dziedziłija, czyli Pamiętnik Płocki Pięknej Literaturze Poświęcony. Pismo Periodyczne dla Użytecznej Zabawy Rozumu i Serca” 1824, nr 2, s. 127.

⁹ Wiktorii z Dobrzańskich Jachowiczowej.

¹⁰ J. Cieślowski, *Literatura i podkultura dziecięca*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975, s. 16.

¹¹ Zob. na ten temat m.in. E. Kruszyńska, *O języku bajek i powiastek Stanisława Jachowicza*, w: *W kręgu folkloru, literatury i języka. Prace ofiarowane Janowi Mirosławowi Kasjanowi w 70. rocznicę urodzin*, pod red. M. Jakitowicz i V. Wróblewskiej, Toruń 2003, s. 323–329; M. Szargot, *Treści religijne w wierszach dla dzieci Stanisława Jachowicza*, „Tematy i Konteksty” 2019, nr 9 (14), zwłaszcza s. 587–590.

¹² J. Dunin, *Rozwój cech wydawniczych polskiej książki literackiej XIX–XX wieku*, s. 271.

¹³ Prawdopodobnie autorstwa Jana Hussarowskiego, co można wnioskować z podpisu: Wydawnictwo Biblioteki Domowej.

¹⁴ Mowa o Juliuszu Kossaku, Władysławie Gersonie, Leonie Piccardzie (Pikardzie) i Henryku Pilattim. Nie udało mi się ustalić, dlaczego na stronie tytułowej przy nazwisku Pikard (Piccard) jest skrót imienia H.

¹⁵ Tutaj znalazła się m.in. słynna bajka *Chory kotek* ze zmienionym słowem: zamiast dotychczasowego zwrotu „dziwy mu śpiewa” jest „dziwy mu prawi” (s. 53).

¹⁶ Ilustracje zaczerpnięto z wydań wcześniejszych (wskazano konkretne).

¹⁷ *Pochwała Stanisława Jachowicza przez Lucynę Mieroszewską*, w: S. Jachowicz, *Powiatki i bajki z ilustracjami*, zebrał dr L. Posadzy, Poznań [1934], s. VI–VII.

¹⁸ T. Winek, *Literatura dla dzieci wydana w latach 1940–1944 (Rekonosans)*, w: *Tradycje narodowo-kulturowe w literaturze dla dzieci i młodzieży. Materiały z sesji. Jachranka, 30 XI–2 XII 1994 r.*, pod red. G. Skotnickiej, Warszawa 1996, s. 61–69.

¹⁹ Doktor Irena Skowronkówna była badaczką, edytką i popularyzatorką literatury dla dzieci; znana później pod nazwiskiem Stońska.

²⁰ S. Jachowicz, *Bajki*, wyboru dokonała dr I. Skowronkówna, Warszawa 1953, s. 7.

²¹ [I. Skowronkówna], *Wstęp*, w: S. Jachowicz, *Pan kotek był chory*, wyd. 2, Warszawa 1952, s. 1.

²² Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy jest to wpływ edycji utworów Jachowicza, ale w taki sam sposób – *Bajki i powiastki* – tytułowano sporo książek adresowanych do dzieci w wieku XIX i w pierwszej połowie XX wieku, np. Adama Mickiewicza (1897, 1908, 1919, 1929), Tymoteusza Rodziszewskiego (1843), Józefa Ignacego Kraszewskiego (1924), Kazimierza Konarskiego (1929).